

PRIPRAVILA META KUŠAR

Mediji in kultura

Udeleženci: Živa Emeršič – Mali, urednica kulturnega programa na Televiziji Slovenija, dr. Anton Kramberger, profesor na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, dr. Jože Magdič, nevropsihiater Jungove smeri iz Murske Sobote.

KUŠAR: V zgodovini slovenskih medijev imamo ta hip največ kulturnih urednic. Feminizacija lahko pomeni nič kaj dober položaj poklica, po drugi strani pa so namigi, da določena mesta niso več azil za nesposobne moške. Namig mi je dal dr. Anton Kramberger, naš sogovornik. Prihajajoče stoletje žensk prav gotovo ne bo uveljavilo samo tega, da bodo sodobne sufražetke dejansko delale vse tisto, kar so pred tem delali moški, ampak pomeni tudi, da se bo uveljavljal ženski princip sam na sebi, tudi ali predvsem na področju medijev in kulture. Melita Forstnerič – Hanjšek, urednica kulture na *Večeru*, mi je povedala: »Nič ogroženo se ne počutim od drugih, bolj *državotvornih* in *popularnejših* redakcij. Morda je edina meja, ki se postavlja, diktat ekonomije, torej oglaševalcev. Z barvo smo dobili tudi oglase. Morda je pritisk lokalnih institucij na nas občutnejši, relacije bolj obremenjene s škodljivo domačnostjo. Morda me je na začetku še najbolj iritirala incestoidnost kritike, zlasti likovne. Nikakor nisem pristajala na to, da bi oceno pisal tisti, ki je razstavo pripravljal. Morda je kritika še najbolj izpostavljeni člen na relaciji medij-kultura, zaradi omejenega števila dobrih, prepoznavnih kritičkih avtoritet. Mediokritete se najbolj agresivno ponujajo. Ko nam servirajo nizko branost kulturnih vsebin, opozarjamo na nepravilno metodologijo, saj še vedno upoštevajo le naročnike, ki so po navadi očetje družin, ti pa ne berejo istih vsebin kot matere in otroci. Za čedalje več ekscesnih kulturniških zgodb v večini primerov nismo krivi mediji, niti naša domnevna patološka obsedenost z mrhovinarstvom.« V kasnejšem pogovoru pa mi je Melita Forstnerič – Hanjšek zatrdila, da smo ženske bolj energične, vztrajne, in si v tej nenehno omenjani kulturi izborimo več kakor moški.

EMERŠIČ – MALI: Mogoče v vsakdanjem vodenju zadeve res funkcionirajo na ta način, ker Melita je energična gospa. Na makroravni pa so zadeve v kulturnih uredništvih drugačne. Razlike med mediji so precejšnje, najmanjši skupni imenovalec pa seveda je. Razlike so tudi v tem, ali so medijske hiše privatizirane ali pa so nacionalne. Vsi osrednji mediji prepoznavajo potrebo, da je kultura medijsko »pokrita«, našo nacionalko pa ne nazadnje k temu sili tudi zakon. Novodobna komercializacija medijev brez dvoma najbolj seka po televiziji. Kapital je s komercialnimi TV-programi odprl najširše polje dvoboja, se spopadel z javno televizijo, ki je bila doslej monopolist. Njeno bitje in žitje ni bilo prej nikakor vprašljivo, z vdorom komercialnih vsebin in negotovim položajem nacionalke, ki ga ne utemeljuje samo zakon, ampak tudi refleksije slovenske javnosti, pa se je odprlo široko polje negotovosti. Videti je, da nacionalna televizija nikakor ne najde svojega pravega profila in mirnega sožitja med tistim delom nacionalnega programa, ki je samoumeven in mora skrbeti za izobraževanje, kulturo, za vse vsebine, ki so nacionalnega pomena, in med komercialnimi vsebinami.

KUŠAR: Ima vaša hiša kulturno politiko, ki naj bi jo uredništva izvajala? Navsezadnje sta oba vaša predstojnika, Janez Lombergar in Jaroslav Skrušny, humanistično izobražena človeka.

EMERŠIČ – MALI: To je vprašanje, ki ga morate nasloviti njima. Lahko rečem, da na generalnem nivoju podpirata kulturne programe in najbrž se po najboljših močeh trudita, da bi zasledovala neko vizijo, jo realizirala, ampak vsakodnevni boj za obstanek narekuje ekonomske okvire, ki jih pač imamo.

KUŠAR: Kulturni program slovenske televizije je tudi dolgočasen, ne samo reven. Kolikšna je gledanost?

EMERŠIČ – MALI: Gledanost programa o kulturi je od 1,5- do 5,5-odstotna. Ekonomsko in vsebinsko vprašanje sta, ponavljam, tesno povezana. Nemalokrat nam očitajo elitizem. Za koga delamo programe, če dosegamo tako gledanost? Izobražena, sofisticirana, kulturna javnost je pri nas marginalizirana oziroma je v manjšini. Appetite širokih množic zadovoljujejo drugačen način in druge vsebine, vzporedno z rumenim tiskom imamo tudi komercialne oddaje, ki se naslajajo ob tračih. Kulturni programi so namenjeni kulturni manjšini.

KUŠAR: Bodo nazadnje vsi programi želeli biti poptevejevski in vsi časopisi *Lady*?

EMERŠIČ – MALI: Delu ne bo treba, ker ima povsem enkratno pozicijo kot resen dnevnik. *Večer* se tudi zelo trudi, zelo ambiciozno in agresivno postavlja svoje kulturne strani. Če ga primerjam z *Delom*, je njegova kultura na podobnem nivoju. Televizija se je znašla v najhujšem metežu komercializacije, obenem pa tudi pri elektronskih medijih nimate takega profiliranja po žanrih kakor pri časopisih, ko se ve, kaj je dnevnik, kaj so revije za ženske ali pa literarne revije ... Pri televiziji imamo samo javno televizijo in komercialno televizijo, s tem da se ob boju za oglaševalce, kar je enako boju za gledalce in gledanost, javna televizija tudi neusmiljeno komercializira. Vprašanje, kje je meja, ki jo javna televizija ne sme prestopiti, je še vedno odprto. Naj malo patetično rečem, da so prva žrtev komercializacije ravno kulturni programi: ta del, ki ga vodi moj šef Skrušny, je zadnji, za športom, informativnim in za zabavnim programom. V razrezu sredstev dobi kultura najmanj denarja, ampak kljub temu je glede na segment gledalstva, ki ga doseže, ta program sorazmerno drag. Zaradi tega se najdejo glasovi, tudi v sami hiši, ki se sprašujejo, zakaj sploh porabljeni denar za tako slabo gledane oddaje. Zato smo ukinili slovenske drame, verjetno ste opazili, da ni več ekranizacije slovenskih dramskih tekstov, sploh se sorazmerno zelo malo snema v igranem programu. Kulturnoinformativni program je pa sila skromen, neznansko malo sredstev nam namenijo, pa tudi kadrovsko si ne moremo privoščiti nič, ker zaposlovanja ni. Skupne službe ne poznajo politike nezaposlovanja. Seveda bi srčno rada, da bi gledalcem pokazali kulturne reportaže iz cele Evrope, ampak ko začnemo pisati potne naloge za štiri ali pet tisoč mark, ne pridemo nikamor.

KUŠAR: Slovenska literarna produkcija je obsežna, imamo tudi veliko slikarjev, glasbenikov, arhitektov ... Zakaj jim televizija ne posveča več pozornosti? Gledalci bi se gotovo našli. Se vam ne zdi, da je preveč neživljenjskih klišejev, samozaverovanih formulacij?

EMERŠIČ – MALI: V kulturnem programu nacionalne televizije nismo *opinion makerji*; praktično tudi ne moremo biti. V času mojega dveletnega urednikovanja so bile vse kulturne oddaje izgnane iz *prime time* – nas pred tričetrt na enajsto ponoči na televiziji ne vidite. Janez Lombergar se je rad trkal po prsih, da se program javne televizije začne ob enajstih ponoči – ker vse tisto, kar je vmes, je komercialna televizija, ki jo dajemo sponzorjem, zabavnim programom in oglaševalcem. To je totalna marginalizacija kulturnih programov RTV Slovenija. Mnogo ljudi me sprašuje, zakaj nimamo nobene oddaje o kulturi ob osmih zvečer. Niti enkrat na teden nam ni dovoljeno, da bi se pojavili pred *Odmevi*. Pri vseh načelnih visokoletečih besedah programskega direktorja in drugih naših direktorjev je kultura obrobna in nepomembno nujno zlo: prvič zato, ker je kulturna javnost manjšinska, in drugič, ker nismo interesantni za sponzorje. Na *Osmi dan* se ne obesi petnajst sponzorjev kot na *Mišin Res je*. Prav to zamerim televiziji, da ne profilira svojega dela in ne najde ravnotežja med nacionalnim in komercialnim. Pri vsakem letnem obračunu izkazujemo neverjetne izgube, ki se vlečejo menda še iz osamosvojitvene vojne. Teh izgub ne proizvaja program.

KUŠAR: Kaj pomeni, gospod Kramberger, če povedano vržemo na mrežo sociološkega opazovanja?

KRAMBERGER: Moje ukvarjanje z mediji ni nekaj zelo specializiranega, ampak nekaj splošnega. V sociologiji je zelo veliko odvisno od tega, kako spnemo temo: mediji proti kulturi, mediji in kultura ... Sam pojmem besedo kultura precej široko. Od volje tistega, ki besedo razlaga, je odvisno, koliko manevrskega prostora ji da. Ko sem poslušal kolegico Emeršičevo, sem razmišljal, kaj bi bilo, če bi rekli, da je televizija medij, ki na posreden način, s selekcijo prek urednikov, izbira teme in jih posreduje publiki, in zakaj ne bi vseh tem imenovali kultura, vključno s propagandnimi in sponzorskimi sporočili. Zakaj kolegica ne bi postala direktorica cele televizije in bi potem rekla, da je gledanost stoodstotno njena? Naj si potem zabavni programi in drugi programi razdelijo to kulturno polje po koščkih. Lahko bi bila produkcija sporočil s televizije vsa kulturna, ne glede, ali gre za šport ali za ožjo kulturo. Zdi se mi, da je njena jeza povezana z vsebinsko organizacijo na televiziji.

KUŠAR: Vodstva medijev s kulturo, široko in ozko, nočejo imeti opravka. To pomeni, da nočejo imeti opravka z vsebino. Zato tudi izločajo kulturo iz celote in jo izganjajo v nepomembno obrobno. Če človek stvari, ki jo je potrebno spodbujati, ne spodbuja, jo že zavira, mar ne?

KRAMBERGER: Vsak pasus kulturnega polja, ki ga ozko opredeliš, ima specializirano publiko. Če rečeš, da je kulturna vsebina tista, ki povzema srednjo in višjo kulturo, tako imenovano specializacijo, literaturo višjega ranga in tako naprej, bo gledanost in poslušanost vedno manjša. Akademija za vizualne komunikacije – oni se imajo za umetnike – ustvarja propagandna sporočila, ki bi lahko spadala v kulturo. Številkam o gledanosti ne bi preveč verjel, bolj bi se boril za redefinicijo. Dolgo časa sem delal v statističnem uradu in vem, kako se lahko določene teme pod določenimi naslovi hitro spremenijo, če spremenite definicije. Ena od možnosti za izboljšanje statusa kulture na televiziji bi bilo redefiniranje pojma kulture, ker ga imate definiranega preozko.

EMERŠIČ – MALI: Medijske hiše, tudi po svetu, so zelo rigorozno organizirane. Enako organizacijo ima BBC ali ORF. Tudi pri njih je program razdeljen na športni, zabavni, kulturni del.

KRAMBERGER: Dobro, če bi za hip pozabil, da so pojmovanja kulturne ponudbe prek televizije podobno organizirana ali opredeljena po vseh teh hišah, še vedno ostane vprašanje o vsebini. Kako kvalitetno potekata produkcija in interpretacija in kakšne so potrebe ljudi po teh sporočilih? Sem osupel nad to številko en odstotek in pol, to je vse na nivoju napak. Pri anketnih raziskavah lahko en odstotek pomeni tri odstotke. To je zelo malo in bi si upal kot gledalec

in poslušalec reči, da me podcenjujete. Tisti, ki raziskuje in reče, da jaz ne poslušam kulturnih sporočil na TV, pa jih, me žali, ker hoče reči, da poslušam samo plehke stvari, ne pa tehtnih. Mislim, da gre res za problem notranje organizacije TV, da vas tlačijo v slabe termine, hkrati pa vas opredeljujejo kot resno in odvečno kulturo. Jaz tega ne bi sprejel ne kot poslušalec in ne kot gledalec. Če se vživim v uredniško vlogo, pa tudi ne.

EMERŠIČ – MALI: Se strinjam, vendar je pri nas definirana po programskih izhodiščih.

KRAMBERGER: Vas lahko direktno vprašam? Je angleška nadaljevanka *Černi gad* zabavni ali kulturni program? Igra je umetniška, sporočila so tako zgodovinska kakor aktualna, kritika do oblastnikov je spretno zastavljena – vse skupaj je fantastična kulturna televizijska predstava ...

EMERŠIČ – MALI: Našli ste primer, ki je popolnoma neprimerljiv s slovenskimi razmerami. Gre za BBC-jev dramski program, BBC pa je s svojo tradicijo entiteta sama po sebi. O tem programu se vedno govori v superlativih in sploh ni vprašanje, ali je zabavni ali kulturni.

KUŠAR: Če bi bila zelo groba, bi rekla, da mora kultura v naših medijih biti nekaj »zateženega«, ne pa zanimivega, kliše, ne pa tisto, kar ti da občutek resničnosti in veselje do življenja. Gospod Kramberger, kakšna so vaša opažanja o slovenski literaturi in dramatik? Se vam mogoče zdi, da je slovenska kulturna produkcija po tej vsebinski oziroma umetniški plati bolj tanka?

KRAMBERGER: Sprašujete me, koliko sem jaz kulturen. Kadar odgovorim, da me to in to ne zanima, se hitro vidi, kaj spremljam in česa ne. Moje spremljanje kulture v ožjem smislu je precej naključno in ne morem biti sistematičen in dober ocenjevalec kulturnega utripa na Slovenskem. Redko grem v gledališče, leposlovno knjigo, ki mi pride pod roke, preberem, v roko vzamem tudi kakšen teoretičen tekst o kulturi in si komaj lahko predstavljam, kaj hočejo povedati, ker tistega, o čemer pišejo, nisem bral. Berem *Književne liste v Delu* in predvsem rad preberem o tistem, kar sem že prebral, kar poznam, ali pa tiste zapise, ki so neke vrste oglaševanje in si zaradi njih poiščem knjigo. Ampak *Književnih listov* ne prehitvam, jim samo sledim.

EMERŠIČ – MALI: Meni se zdi, da Slovenci, ko smo v stiski, rečemo, da gre za slovensko specifiko. Mogoče gre tudi v razumevanju in zaznavanju sodobne kulture, kakor nam jo predstavljajo mediji, za vprašanje, ali smo normalno kulturen narod ali pa smo nekaj posebnega. Kulturi smo vedno privešali državotvorni element. Smo zato nekaj posebnega?

KRAMBERGER: Če bi vse življenje živel na Slovenskem, pa samo na slovenski način dihal, bi verjetno drugače odgovoril, kot bom. Izkušnjo živeti brez *te naše kulture* sem doživel v vojski. Bilo je leta 1982, v Virovitici, JLA, mladi fantje z dežele in naš vsakdan je bil sestavljen iz vstajanja, urjenja, osebne komunikacije, *zajebancije*, da tako rečem, in nekje na polovici služenja smo si s samopripevkom kupili televizijo, da smo gledali svetovno nogometno prvenstvo. Ob vsakem obisku iz Ljubljane sem si rekel: hvala bogu, da imamo v Sloveniji kaj kulturnega dogajanja. Prav želel sem si pogovarjati se o novih knjigah, predstavah in drugih kulturnih manifestacijah. Če si sredi kulturnega dogajanja, občutiš preveliko nasičenost. Mislim, da smo Slovenci zelo kulturni narod, osnovna šola da veliko znanja, v gimnaziji berejo literaturo, spoznavajo vse umetnosti ... Slovenci nismo prav nič nekulturni ali slabo kulturni narod. Generalno pa čutim pomanjkanje dobrih piscev, dobrih tem. To je posledica zapeljanosti slovenske kulturne scene v zadnjem stoletju in pol v državnost, ki se je vzpenjala. Vsaka temeljna kulturna tema se dotika disonanc in tragičnih zapletov na kulturni ravni človeka, na Slovenskem pa je mnogokrat prekrita z nacionalnim poslanstvom. Tudi v umetnosti je bilo potrebno najprej zrušiti nasprotnika, podkrepiti nacionalnost, osamosvojitve in tako naprej. Slovensko literaturo 20. stoletja vidim kakor nekakšno oglasno tablo. Redki so ljudje, ki to presežejo in se povrnejo k intuiciji. Kajti pri kulturni produkciji gre za stisko osebnosti, nemoč do objektivnega sveta, nesprejetje ... skratka za tragične poteze, ko se človek bori z okolico in s seboj, da bi nekaj dokazal. Naši učni načrti tudi tako izgledajo, vsi so malo prekrti z nekimi poslanstvi, ki so črno-bela. Zaradi te nujnosti, ki smo jo morali kar naprej zasledovati, naši kulturi manjka sporočilnosti, ki jo ima kultura naroda, kjer je kulturnik lahko svobodno odprt, malo bolj konflikten in malo bolj skregan s sabo in z okolico, o vsem tem pa zlahka in eruptivno pripoveduje. Pa tudi po glavi lahko ustvarjalec dobi, ker ne bo zaradi tega umrl in bo vedno imel somišljenike, vsebinske somišljenike; pri nas pa so kulturna zavezištva precej politična. Še nekaj je! Če na Slovenskem nekemu kulturniku uspe, je to zanj medvedja usluga, ker njegov vir navdiha usahne, inspiracije nima več, inavgurirajo ga na pozicijo, kjer izgubi motivacijo. Okoli sebe začne obrambno graditi zidove, da ga ne bi kdo prehitro spodmaknil, ker mora vsaj nekaj časa imeti še kaj od položaja v materialnem smislu – skratka, zelo hitro se polasti določene oblasti, ustvarjalno pa restavrira stare teme, ki ga ne vračajo nazaj v življenje, ampak ga naredijo samo za majčkenega oblastnika. Ni več vrelc.

KUŠAR: To je bil nekdanji utečen model, saj je slovenska socialistična oblast obetavne mlade literate posedla po uredniških založbah in jih naredila nenevarne. Arhetip našega današnjega založništva so še vedno ljudje brez vrelcev, danes vzporedno cepljeni z neskončnim finančnim apetitom. Njihova edina aktualnost je prav ta apetit.

KRAMBERGER: Zdaj imamo pred sabo množični medij, to pomeni, da na eni strani nekdo sporoča, na drugi pa množica sprejema. Odziv množice je zelo selektiven, lahko se odzove, lahko ne, kar se največkrat meri z obiskom, pasivno. Pri osebнем sporočilu, naslovljenem na nekoga, je pomemben njegov osebni odziv. Nekaj različnega mora biti v teh dveh ravneh razmišljanja. Produkciji dajemo vedno neke epitete božjega: obstaja misel, vrelec, nadarjenost, talent ... in to verjetno drži. Kaj se zgodi, če ustvarjalec na oni strani ne naleti na množičen odziv? Je to slabo, je narobe? Danes imamo veliko producentov in ustvarjalcev, ki si mislijo, da so enkratni in izjemno močni, ampak dvorane so prazne, knjig je premalo pokupljenih, premalo prebranih ... v zvezi s temi dejstvi bi morali nekaj doreči. Mislim, da se ne da več vzdrževati polja umetniške produkcije in kritikov, ki jo spremljajo, na drugi strani pa ignorirati njeno neodzivnost. V zvezi s tem je potrebno marsikaj doreči, in množični mediji ne bi smeli biti gluhi za to. Odziv je zelo pomemben.

KUŠAR: Ampak sociološka optika tukaj nekaj pove, a ne?

KRAMBERGER: Angleži rečejo: visoka kultura iz aristokratskih časov; gre za klasično glasbo, opero, klasični balet, klasično gledališče ... te produkcije so način, kako moderni budžet okusu srednjega sloja zastonj daje predstave, ki mu pašejo. Tu gre za okus srednjega sloja, ne najvišjega, to so tisti, ki omogočajo državni proračun in javna sredstva in iz teh nabranih sredstev se vrača denar v javne ustanove. Ni pa definirano, kaj je najvišji okus, čeprav se ve, da lahko kritik nekoga razglasi za najvišjega producenta. Najvišji so lahko plačani iz javnih sredstev ali pa tudi ne. Vsa zgodba o kulturi se vrta okoli tega. Je možna visoka kultura na osnovi množičnega okusa? V sociologiji se ve, da najvišjo kulturo lahko plačujejo samo iz javnih sredstev. Imam pa ob tem pomislek, ki naj ga povem s primerom: nagrobni spomeniki v preteklem stoletju so bili delo

kamnosekov, klesali so reliefe, obraze ... Čeravno so bili navadni delavci, se njihovi izdelki približujejo umetniški obrti. Delo ni bilo dobro plačano in mojstri niso bili bogati. Pa poglejmo današnje nagrobne spomenike: opuščamo kle-sanje, uporabljamo zglajene plošče ali križe, nobenega umetniškega pristopa ni, vse delajo stroji, toda obrtnik, ki to dela, je lahko bogat. Kaj to pomeni? Umetnost v smislu, da je bil neki posameznik bolj kot drugi sposoben ustvarjati na estetski način, pripada včerajšnjemu dnevu. Tudi definicija lepega, estetskega, monumentalnega, ustvarjalnega, izvirnega pripada ustvarjalcem od včeraj. Današnji umetniki najvišjega ranga mogoče niso več tako spretni, niso več tako selektivni, in tu nekje je potrebno redefinirati definicije. Danes najvišji umetnik nima več posamičnega odjemalca, ker mu posameznik ne more več veliko plačati, lahko ga plačujejo samo še javna sredstva – ali pa morda takšna vrsta umetnika sploh izginja. Težko povsem razložim problem na pameten način, ker mi v zvezi s tem ni vse jasno, vendar se mi zdi, da pojem umetnosti in kulture v ožjem smislu pripada definicijam umetnosti od včeraj.

EMERŠIČ – MALI: Gre tudi za razliko med včeraj in danes v instituciji javnosti. Javnost je v vsakem obdobju nekaj drugega, v srednjem veku je bila izobražena manjšina, dandanes je javnost zelo široka in množična in je ne glede na sociološke definicije nepredvidljiva. Nikoli se ne ve, kako bo reagirala, ker ni homogena. Z odzivom že oblikuje kulturne vsebine. Populistična kultura se danes uporablja kot zmerljivka, vendar se sama s tem ne morem strinjati.

KUŠAR: Danes se mnogim zdi, tudi po svetu, da je v življenju vse dovoljeno, v umetnosti pa še več. Dokazljivo je, da duševna anarhija ni inspiracijski vrelec. Zanima me, kako vidi razliko med barbarom in umetnikom psihiater ...

MAGDIČ: Osnovni učinek kulture je v tem, da v slehernem človeku, ki jo sprejema, zbudi občutek lepote življenja. Kultura me dela dostojanstvenega, moj ego poveže s superegom in tako dobim občutek *prijetne večvrednosti*, hkrati pa začutim, kako žal bi mi bilo, kako nesrečen bi bil, če določena umetnostna vsebina ne bi učinkovala name, torej če ne bi prišel na predstavo, razstavo, koncert, če ne bi prebral knjige. Srečati se z umetnostjo pomeni odložiti vsakdanjik in obleči *prijetno večvrednost*. Doživetje umetnostnega dogodka me spremlja še v naslednjih dnevih, mesecih, letih. Umetnost je po mojem največja stopnja humanosti. Če omenim še nasprotni zunanji učinek na mojo dušo, naj povem, da duševna anarhija res ni ustvarjalka življenja ali inspiracijski vrelec. Navaden pornografski film lahko v človeku izzove strasti, vendar pa strasti človeka ne dvigujejo, ampak stremijo le po odstranitvi napetosti. Zame dogajanje, ki ruši psihično harmonijo *odjemalca*, ni umetnost. Natančno razlikujem barabo, roparja človekovega dostojanstva, in umetnika, ki v nas zbuja samospoštovanje, ponos, oziroma spodbudi določeno intrapsihično dogajanje v človeku. Mladi ljudje še posebej potrebujejo notranji občutek za smisel tuzemskega bivanja.

KUŠAR: Kulturno substanco človeka moramo vzdrževati, pa ne zato, ker obstajajo neki zakoni o nacionalnih inštitucijah. Kultura ni rutinersko »pokrivajenje« slovenskih kulturnih inštitucij ...

KRAMBERGER: Eni dejansko prenašajo kolektivni spomin neke skupnosti, v našem primeru slovenske, varujejo tisto, kar je že bilo ustvarjeno. Potem pa so še obrambniki, ki branijo pred viharjem onih, ki hočejo premakniti meje. Ker so situacije nove, čeprav so konflikti v bistvu stari in se pojavljajo na novih točkah, se morajo meje nenehno premikati. Včasih je konflikt političen, včasih generacijski. Mladi, ki bi morali biti mladi med štirinajstim in dvajsetim, so še vedno mladi med tridesetim in petintridesetim – v socializmu je bil največji konflikt, da smo imeli mladince do petintridesetega leta, kar pomeni, da je odrasel človek moral biti vajenec. Vajeniško obdobje je primerno, da se sprijazniš z okolico, v kateri živiš, hkrati pa predlagaš nove in nove definicije starih pojmov in razmerij ... kar je druge vrste kulturno brambovstvo. Današnja kulturna politika naj skuša odkriti tiste ustvarjalce, ki se pomikajo na točkah, kjer je življenje najbolj živahno in so redefinicije najbolj prisotne. Tam se dejansko ustvarja novo področje kulture. Če zelo umetno ločim tri segmente, ki so važni, lahko rečem, da imamo ustvarjalce na novih mejah kulturnega polja, potem so brambovci, ki so proti njim, in nato sledijo še varuhi stare dediščine. Zelo hitro najdemo polje dediščine, ki jo moramo varovati, pa čeprav nimamo nikoli dovolj denarja, da bi restavrirali vse gradove, panje, kozolce, ceste, hiše, krajine ... ampak vemo, da bi to bilo prav. Bolj nas zmanjkuje pri opazanju ljudi, ki prestopajo meje ustaljenega in se odzivajo na današnje konflikte. V svetovni literaturi opažam, da so sproti z gnusom gledali na prestavljalce meja, kakršen je bil na primer Jack Kerouac in podobni, ali na homoseksualnost ... se pa zgodi, da ti ljudje po desetih, petnajstih letih proti svoji volji postanejo legende. Postavili so področja novih točk soočanja s kulturnim ustvarjanjem. Pri nas gre težje, ker nočemo meja niti opaziti, ker si ne upamo dovoliti, da konflikti, ki jih vnašajo mlade generacije, obstajajo. Stare preobleke teh konfliktov za današnji čas niso prave, čeprav so konflikti pravi. Poglejmo Prešerna, njegov konflikt je večer, ampak preobleka je neaktualna, stara sto petdeset let. Teh preoblečenih starih konfliktov naša kulturna kritiška javnost ne opaža in ne servira tako, da bi se mladi ljudje, ali pa srednja generacija, poistovetili z njimi. Zdi se mi, da je na neki način slovenska kulturna produkcija dolgočasna.

EMERŠIČ – MALI: Kako pa naj pričakujemo kaj drugega, če je politika taka, kot je, in socialna država taka, kot je. Atmosfera je tipično slovenska, zakaj pa naj bi mediji ali kultura štrleli po svoje ...

KRAMBERGER: Veste, katera oddaja o kulturi je na televiziji dobra? *Kulturni utrip* po *Odmevih*. Tistih par minut je imenitnih, na kratko, nevsiljivo in z dobrim prijemom prikažejo utrinke iz kulturnih dogodkov, ki drugače ne bi

prišli na televizijo. S to oddajo se je kulturni program zelo približal temu, kar manjka. Če bi znali to, kar je tu notri najboljšega, raztegniti, bi šlo zlahka v zabavni program ali v poročila.

EMERŠIČ – MALI: V *Dnevnik* pridemo samo s kakšno otvoritvijo v Cankarjevem domu, s kakšno pomembno nagrado.

KRAMBERGER: Kakšna pa je razlika med nastopom politika, ki se osmeši z nastopom v *Dnevniku*, in satirično oddajo, ki sporoča isto? Če bi s tako oddajo nadomestili politikov nastop, bi ljudje prav dobro razumeli, za kaj gre. Publika se vedno poistoveti in ni tako neumna, da bi ji bilo potrebno servirati politika z isto glavo in isto brado in istim novinarjem in pozicijo pred kamero ... razume alegorijo in satiro, sprejme vsebino.

EMERŠIČ – MALI: Osrednji *Dnevnik* ni mačji kašelj. Poglejte CNN! Za satiro so drugi žanri. To je biblija svetovnega novinarstva, o tem ni dvoma.

KRAMBERGER: Zato pa tako malo vemo o tem, kako je v Bosni ali na Kosovu potekala vojna, in tudi, kako je potekala v Iraku. Ne vemo nič.

KUŠAR: Robert Škrli, urednik *Sedmega vala*, petkove priloge *Primorskih novice*, mi je v zvezi z našo temo sporočil: »Problem kulture v množičnih medijih je v njeni segregaciji, česar pa ni kriva samo najvišja uredniška politika, ampak tudi kulturni uredniki, ki pristajajo na svojo izločenost, posebnost, pa čeprav je vir, iz katerega se napajajo umetniška dela, isti kot vir vseh drugih novinarskih področij – življenje samo. Uredniška politika večine medijev je pač taka, kot je – inertna. Prenaša določene vzorce iz preteklosti in jih razglaša za večne. Kulturi odreja njen kotiček iz dolžnosti, kot obvezno žrtev nacionalnemu molohu. Zato so strani, namenjene kulturi, take, kot so: toge, večinoma dolgočasne. Raziskave o branosti z vso svojo banalno preproščino povedo, da so najmanjbrane. Vodstva novinarskih hiš bi to področje najraje ukinila, če ne bi bilo neke globoko slabe vesti, da *Slovenci dolgujemo kulturi svoj obstoj*. Iz tega izhaja, da je kultura za Slovence kvečjemu nekakšna Inštitucija, ki jo je potrebno ohranjati, vzdrževati, kakor spomenik. Druga novinarska področja živijo pogreznjena v čas in prostor, vendar so brez kulturne (to je eksistenčne) dimenzije. Novinarstvu manjka kulture. Samo na videz poroča o življenju, o dogodkih, ki naj bi bili življenje, v resnici pa lovi lastno senco, ki ji reče objektivnost. Vsako poročilo, vsaka vest, je izraz poročevalca, je njegov pogled na dogodek. A ker želi biti objektivna, si nadene masko objektivnosti, masko resničnosti. Zato je pripoved v poročilu, komentarju, vesti obsekana, filtrirana na najbolj bistveno. Toda to, kar naj bi bilo bistveno, je še zmeraj pogled poročevalca. Vse informacije, ki jih sprejmemo kot objektivne, so seveda le subjektivne pripovedi poročevalcev, novinarskih hiš, časopisov. Največje prekletstvo za novinarja je

njegova zasidranost v logiki birokrata, vsiljuje mu svoj birokratski jezik in subtilno, prikrito manipuliranje z javnim mnenjem. Priznati bi morali, da je novinarski zorni kot tudi subjektiven, in ga potencirati. S tem bi osvobodili tudi kulturo v pokrajini časopisa. Nekaj, kar je na pladnju medijev subjektivno, serviraš kot objektivno, kot RESNIČNO. Kaj je resnično? To, kar poročajo mediji! Ker so mediji objektivni! Segregacija kulture, njeno spreminjanje v nenevarno Inštitucijo, za katero se zanima peščica, *elita – izženimo umetnost iz vsakdanjega življenja, umetnost je prevratna* –, vse to omogoča vzdrževanje tega stanja prikrite manipulacije. Edino v polju kulture (umetnosti) se je mogoče rešiti iz pasti objektivne resničnosti.«

MAGDIČ: Ker sem psihiater v Prekmurju, čeprav intenzivno komuniciram z Ljubljano, je moje trpljenje v mnogočem zelo široko, če razmišljamo o kulturi. Rad gledam *Odmeve* ob desetih, čeprav ob njih jasno čutim, kako smo programirani, spolitizirani ... Če ta poročila opazujem s psihoanalitičnega vidika, vidim, da je stanje zavesti, to je stanje osvetljenega, stanje ega, politika. Seveda to tudi pove, od kod izhaja mačehovski odnos do kulture. Ko gledamo televizijo, želimo uživati v zavesti današnjega dogajanja, prav nič nas ne zanima dogajanje na nivoju individualne podzavesti, kaj šele na nivoju kolektivne podzavesti, v našem primeru kolektivne podzavesti slovenskega naroda. Ko je konec tega *uživanja* v poročilih, pride kultura. Zakaj taka kronologija, ki je psihološko povsem neustrezna? Kaj pa lahko človek še resnično sprejme, potem ko je videl domače politične dogodke, tragedijo Bosne, Kosova ali pa druge svetovne

tragedije? Človek izgublja energijo ob informacijah, ki mu jih nudijo, pozornost upada, ko pride kultura, se sooči z lastno osebnostno ambivalenco. Ljudje preklopijo na drugi program, da ne bi gledali mučne kulture. Zakaj je mučna? Ker so psihično izčrpani, zabredejo v negativne luknje lastne individualne podzavesti in jih prevzame averzija, češ kaj pa hočete sedaj vi, kulturniki, ali ne vidite, kaj vse se na svetu dogaja, vi pa se »nekaj greste«. Ponavljam, kronologija *Odmevov* je moteča. Vztrajajo samo tisti, ki že natančno vedo, kaj kultura pomeni njihovi duši, in jo doživljajo kot *psihoterapijo*. V zvezi z umetnostjo bi bilo pomembno razglablјati tudi o tem, zakaj naša sodobna civilizacija ne dopušča fenomena čudaštva. Prej sta bila omenjena srednji vek in meščanstvo. Kje pa je danes še omogočeno kulturniku, da sme biti introverten, kdo mu dovoljuje, da se sme poglobljati v sfere lastne kolektivne podzavesti, torej da sme biti za ta svet *čudaški*. Najprej nima eksistenčnih pogojev, če pa bi jih že imel, ga družba kot posebnega, enkratnega, čudaškega, izžvižga. Kljub vsem pomislekom si upam trditi, da je slovenski narod kulturen, tako z vidika psihične zrelosti kakor tudi z vidika samoohranitve naroda. Jasno, da ima kultura v vsakem narodu samoohranitveno vlogo, tudi v našem narodu jo je imela, v preteklosti zelo veliko. S psihičnega vidika pa bi si želeli, da bi sedaj v samostojni državi imeli čim več tistih umetnikov, ki ne črpajo svojih kulturnih stvaritev samo iz zavesti, marveč si upajo in jim tudi narod, družba, država omogočajo, da gredo v globine lastne podzavesti, kakor tudi v globine podzavesti naroda in človeštva. Rad bi tudi poudaril, da se na podeželju mnogih kulturnih prireditev udeležuje majhno število ljudi, prihodnje leto, ko bodo volitve, pa bodo politično-kulturne prireditve v podeželskih dvoranah spet polne. Čeprav je to zloraba kulture, bi le rekel, da moramo biti tolerantni in ne smemo izločati tistih, ki so na nižjih spoznavnih stopnjah. Vsak človek, četudi je intelektualec, potrebuje energijo, da se pogloblja v literaturo ali druga kulturna dogajanja, potrebno se je poglobljati in priznavati psihične strukture, ki so naši zavesti oddaljene ali pa tuje. Ukvarjanje s kulturo je negovanje duševnega zdravja, na primer v drami ali operi gre za enako dogajanje kakor v sanjah. Kultura ima terapevtski aspekt za posameznika, enako tudi za ves narod, in precej psihoanalitičnega znanja in razmišljanja potrebuješ, da dejansko spoznaš, koliko samoohranitvene moči je v kulturi.

KUŠAR: Sedaj nas prepričujejo, da je kultura kot samoohranitvena postavka nekaj neaktualnega, ker imamo samostojno državo, ki nadomešča *samoohranitveno* kulturo.

MAGDIČ: Bom vseeno najprej začel s slovensko tranzicijo, ki je prisotna na čisto vseh nivojih življenja. V psihičnem smislu bi jo zelo enostavno imenoval *amerikanizem*, to je totalno življenje v ego zavesti. V svoji obsežni psihiatrični praksi sem imel številne ljudi, ki so prekinili dopust, ker so se prestrašili samih sebe. Prišli so po pomoč, ker niso razumeli, kaj se dogaja. Ker imaš čas, na

dopustu začneš razmišljati o smislu življenja, o samem sebi, zakaj, čemu in tako naprej ... postalo jim je tesno, postalo jih je strah. Energija se po principu peščene ure giblje med zavestjo in podzavestjo. Tako v zavesti kot podzavesti so organi psihe, ki potrebujejo energijo oziroma se ta v njih manifestira: to so ego, funkcije zavesti, kot so mišljenje, emocionalnost, intuicija, čutilno zaznavanje sveta, kompleksi in seveda volja. Ugodna stanja so potrebna, da energija teče navzgor. S tem se mora strinjati celotna psihična stavba človeka. Današnja era življenja na Slovenskem pozna predvsem površno, pomanjkljivo ukvarjanje s samim seboj, kar posledično prinaša mnoge nestabilnosti, pomanjkanje kulture kot osnove, na kateri bi se gradila celotna psihična harmonija.

EMERŠIČ – MALI: Duhovni presežek v eksistenčnem smislu ni najbolj nujno potreben. Na prvem mestu je ekonomija, sledi politika, ki se nam je vsilila in ureja naše tukajšnje bivanje. O kulturi ni konsenza na generalni ravni.

KRAMBERGER: Kultura je komunikacija o vsebinah, ki imajo neko obče sporočilo. Težko bi se strinjal, da je zgoščen povzetek kulture, ki nam ga ponujajo kulturna uredništva, res vsa kultura. Če jemljem kulturo kot komunikacijo in kot sredstvo, kot pravi gospod Magdič, za psihično zdravje, dejansko pomeni, da sporoča na kratko in zgoščeno podatke o smislu bivanja, kakor jih vidijo tisti ljudje, ki so sposobni konflikte, v katere zahajamo, preobleči v neki rezultat. Konflikt je lahko kip ali slika, pesem, *hepening* ali instalacija – tako zgoščeno mora biti to sporočilo, da se tistega, ki pride blizu, dotakne. Kultura je komunikacija. Kultura, ki lahko prehaja v kolektivno podzavest vseh slojev, pa pustimo metropole, kakršne so v Sloveniji na videz Ljubljana, Kranj, Maribor, Koper ... povsod na podeželju so ljudje dovzetni za sporočila, ki se dotikajo njihovih sedanjih konfliktov. Naj jih dobijo direktno ali preoblečene, razbrali jih bodo. Pomembno je, da ne podcenjujemo ljudi, da ne zapostavljamo njihove dovzetnosti za *sporočila*. Kadar kulturna ponudba sporočil ne nosi, potem ni aktualna. Ko mediji predstavljajo slovensko kulturo, se mi včasih zazdi, da ta velikokrat ne nosi odgovora na vprašanja, ki nas mučijo. Eno temeljnih vprašanj, ki muči današnjega človeka, v psihičnem smislu, je pomanjkanje časa. Kako razrešiti konflikt, ko bi rad razrešil toliko novih situacij, v katerih živiš, a ni maš nobenega časa, da bi prekvalificiral informacijo, ki jo dobiš. Za hip dobiš dober signal, celo simbol, tudi v umetniški ponudbi, pa te pomanjkanje časa, da bi predelal ta smisel v spomin, prehitijo. Mislim, da je v zadnjem času eden najlepših kulturnih dogodkov na Slovenskem knjiga Aleksandra Bajta *Bermanov dosje*. V delu knjige, ki sem ga prebral, sem videl, kaj je bil največji problem pri prevzetju socializma iz kolektivne ponudbe aparatov na subjektivno raven posameznika. Volja vseh akterjev, da bi zgradili novo družbo, je bila velikanska. Bili so pripravljene noč in dan delati za novi cilj, a jim je zmanjkovalo časa. Tudi če bi 20 milijonov Jugoslovanov delalo noč in dan, bi tisti megalomanski načrt ne mogel uspeti, ker je bil nor. Pomanjkanje časa za realizacijo ideje v življenje! Tranzicijski čas je spet tak. Sporočil je ogromno, vendar je vse ponudba,

ti pa nimaš časa, da bi ponudbe prekvasil. Bilo bi pomembno, da bi v kulturnih uredništvih nekdo z intuicijo razbral tovrstna sporočila, ne glede na to, kako so preoblečena, ali v pesem ali sliko ali kaj drugega, in jih neokrnjeno prenesel, da bi se dotaknila slehernega, ne glede na njegov socialni status.

MAGDIČ: Zakaj ni danes arhetipskih ustvarjalcev, ki zajemajo v kolektivno nezavednem? Trdim, da jih dokaj hitro ubije kritika, bolje kritikantstvo v umetnosti. Kritik ob še tako drobnem umetniškem utrinku takoj zavzame stališče do vsega. Neki umetnik, ki je v 16. stoletju živel odmaknjeno, recimo v nekem dvorcu, je lahko dokončal svojo idejo, ne da bi bil sproti bombardiran z mnogimi stališči. Umetnik je samo človek, in če padajo po njem, ga ranijo. Pozabljamo, da so umetniki občutljivi ljudje, prisluškujejo, kaj o njih govorimo, in vsaka žalitev jih prizadene. Kritike o njegovem delu umetnika izčrpavajo. Mislim, da mora vsak, ki hoče ustvariti kaj zgodovinskega, to je pomembnejšega, trajnejšega, iti v introverzijo. Če je po psihični strukturi ekstrovertiran, potem prej ali slej psihično dekompenzira. Morda še to: Zakaj si danes »normalen« samo takrat, ko si kritikastrski, nezadovoljen? To je znak, da nam zmanjkuje energije. Nismo *zleht* in slabši od drugih, ampak si gremo drug drugemu na živce, ker smo preveč v lastni notranjosti. Samo videti je, da maksimalno skrbimo za »lastno« življenje, v resnici pa to ni res. Realno gledano, gre za psihodinamsko inflacijo.

KRAMBERGER: Družboslovna analiza odkriva, kaj so praktični interesi. Vloga medijev se pokaže, ko skušamo analizirati, kje so neravnotežja. Prvi uvid mora temeljiti na radovednosti, da ugotovimo profiliranost uredniških mehanizmov, ki selekcionirajo gradivo in ga pošiljajo v javnost. Od tod lahko ugotavljamo interes teh skupin in njihova ozadja. Da bi pa vnaprej vedeli, kakšna je vloga medijev, je preveč ideološka debata, in se vanjo raje ne spuščam. Ena takih temeljnih ideoloških stvari, ki je mogoče še najbližje resnici, je selektivno podeljevanje omejenega števila frekvenc, ki omogočajo privilegij sporočanja. Moč je to, da imaš veliko vlogo pri oblikovanju tem, ki so javno pomembne. To je eden od razlogov, zakaj naj bi imeli množični mediji, ki imajo že v načelu privilegij širokega sporočanja, nad sabo možnost javne kontrole.

KUŠAR: Bivši urednik kulture na *Delu* mi je povedal, da v njihovi hiši kulturna politika ni izdelana, kar pomeni, da ni ne pritiskov ne spodbud, da ni nobene natančnega sistema in je vsaj 75 odstotkov naključij. Z dopisništvu zajemajo vso Slovenijo in vse kulturne institucije. Mene to »naključje« malo bode.

KRAMBERGER: Mislim, da gre vedno za to, da se mora urednik odločiti. Odločata okus in namig, ker vsega pač ni mogoče objaviti. Okus se lahko spremeni v neko bolj organizirano selekcijo, ampak vseeno izraža okus neke skupine. To je vse. Naj ne govorijo o objektivnosti. Mislim, da gre bolj za nos. Tisti urednik, ki ima boljši nos, naredi boljšo selekcijo.

EMERŠIČ – MALI: To »naključje« je lapsus. Beseda urednika je v uredništvu končna, če gre za stvari, za katere ni konsenza, sicer pa so novinarji specialisti, ki so odrasle, odgovorne osebe, ki desetletja ali več spremljajo določena področja in delajo prvo selekcijo. Delajo lahko po osebnem okusu, preferencah, po klanskih povezavah ... shematiziram, seveda. Ob tem pa so še objektivna merila, nad katerimi bedi urednik, če bi jih njegovi sodelavci poskusili zminimalizirati ali se jim izogniti. Jasno je, da se morajo obravnavati vse otvoritve v pomembnih nacionalnih inštitucijah, gledališke premiere ... ob ogromni ponudbi je potrebno narediti selekcijo, tej pa se vedno lahko kaj očita.

KUŠAR: Obveznosti je dosti več kakor pa tistega, kar najde urednikov nos, intuicija.

EMERŠIČ – MALI: Obstaja hierarhija inštitucij, ki se napajajo iz javnega denarja. Če inštitucija zapravi veliko denarja za neko zanič zadevo, je to na kulturni strani *Dela* ali v naših kulturnih oddajah potrebno povedati.

MAGDIČ: Rad bi se vrnil h kulturi in psihi. Kultura je v človekovi psihi enako zasidrana, kakor so čustva. Gre za enako kvaliteto in tudi enako problematiko. Tudi razvoj obeh je enako počasen. Vemo, da šola razvija inteligenco, pa vendar sem se v šoli dosti več učil o ubijanju, zgodovini kakor pa o likovni umetnosti. Usoda človeka in njegovo preživetje slonita na čustveni inteligenci oziroma na njegovi kulturni opremljenosti. Naša usoda je odvisna od čustvene opremljenosti, in če potegnem paralelo s kulturo, trdim, da ima lahko nekdo zelo visok inteligenčni kvocient, pa ima zelo problematično oziroma nesrečno emocionalnost. Ali pa bi kar lepo rekli, da ima zelo nesrečen kulturni odnos do samega sebe.

EMERŠIČ – MALI: Vse to se grozno lepo sliši, vendar kot pragmatik in praktik trdim, da gre predvsem za avtorefleksijo: zmožnost opredelitve in samozavedanja, kaj kultura je, vseeno ali v glavi posameznika ali širše s strani države. Slovenci smo preživeli historična obdobja ob umanjkanju tega ali onega konstitutivnega elementa, pa tudi v mentalnem smislu, ne samo v državnem, zato smo zamudniki. Pred Trubarjem nam manjka kultura, pred devetdesetim letom nam manjka država –

KUŠAR: Kaj nam manjka pred Trubarjem?

EMERŠIČ – MALI: Manjka nam slovenski knjižni jezik, slovenska literatura. Kaj pa imamo pred Trubarjem?

KUŠAR: Trubarjevo pisanje je umetniško besedilo, ki ni moglo nastati iz prejšnjega popolnega primanjkljaja. Pred Trubarjem so slovenski jezik

uporabljali plemiči, enakovredno z nemščino, italijanščino, pesnjenje v slovenskem jeziku je tudi zabeleženo, kakor tudi slovenska plemiška pisma, če govorimo samo o literarnem ustvarjanju, da ne omenjamo arhitekture, upodabljajoče umetnosti in ne nazadnje državotvornega libida, ki je izpričan. Za določeno ideologijo je koristno, da še kar poudarja, kako Slovenci nismo imeli plemstva. Plemiči niso ustrezali socializmu, pa že prej cerkveni ideologiji, podobno je bilo z meščanstvom. Jaz čutim, da smo povsem kompletni, drugo vprašanje pa je, koliko imamo svetlobe, ki zna narediti dejstva vidna in aktualna. Tudi kapitalizem smo imeli, čeprav smo njegov nadaljnji razvoj morali preskočiti. Kako je bilo z elitami?

EMERŠIČ – MALI: Če človeka doletijo ošpice v zreli dobi, je bolezen še toliko hujša. Ta vulgarni kapitalizem, ki ga sedaj doživljamo, je nekaj, kar prihaja za nami, ker smo nekaj zamudili, kar so drugi narodi že preživljali. Iz tega najbrž izhaja velik udar na našo kolektivno in individualno zavest, ob vsem tem pa komercializacija, globalizacija in pritisk amerikanizacije, pomanjkanje refleksije, s katero bi lahko opravili selekcijo, kaj je za naš duševni blagor pomembno in kaj je plaža.

KRAMBERGER: Veliko dobo smo zdaj na kratko zajeli, zato misli ne morejo biti povsem čiste, manjka svetlobe, ki bi sijala po vseh kotih, in zornih kotih, omogočila pestrost interpretacije naše zgodovine. Pri elitah moramo ločiti relativni in absolutni vidik. Strukturno rečemo, da so elite v statusnem ali socialnem smislu predstavniki zaokrožene skupnosti, ki dosežejo največ vpliva, moči in tako naprej. V absolutnem smislu bi v nekem narodu elite lahko bile nepomembne, če bi jih primerjal mednarodno. Toda na vasi boste našli prvega in zadnjega. Prav tako je tudi v regiji in v narodu. Tako gre ta zgodba in se razteguje naprej in nazaj, ampak konstanta je, da se v toku človekovega življenja in tudi prek generacij razpon v socialnem smislu ohranja. Največji problem je, ali so predstavniki elit tudi talentirani ljudje ali so samo brezskrupulozni, nesramni, energični, potentni ... levi proti zajcem in proti lisicam. To vprašanje pustimo za kdaj drugič. Zadnje ideje kažejo, da je evolucija v novejšem času navrgla na položaje predvsem manj talentirane ljudi, ki pa imajo določene borbene lastnosti, sploh ni nujno, da imajo velik talent, razen enega: talent za politiko. A je politika del kulture? Naj bo to vprašanje retorično. Moderna politika ima težave, ker so položaji povezani z velikimi viri moči, ni pa nujno, da je na njih vedno isti človek. Po pozicijah krožijo razni ljudje, celo značajske zelo različni, in ko iščeš njihovo skupno potezo, vidiš, da gre predvsem za ambicioznost. Na začetku stoletja so sociologi obravnavali lastnosti politika in ugotovili so kakšne tri, ki so povsem protislovne: fiksna ideja, da mora pomagati drugim, hkrati pa neka totalna zadržanost do težav drugih ljudi, in še kaj značajskega, kar ni ravno pozitivno, na primer težnja po oblasti. Mislim, da je moderen politik tisti, ki zmore sprejemati odločitve takrat, ko ima zelo malo konkretnih

informacij in zelo malo gotovosti v zvezi z določeno stvarjo. Seveda se sprašujem, kdaj bomo načeli temo, ali je politika tudi del kulture. Kar se pa tistega o zamudništvu tiče, in vaše reakcije, da smo kompletni, vendar da tega nimamo v zavesti, na to ta hip ne znam reagirati. Mislim, da je drugi del pomembnejše sporočilo, vendar nisem prepričan, da smo kompletni. Drži pa, da nismo spravili v zavest tistega, kar smo imeli.

KUŠAR: Zakaj mislite, da nismo kompletni?

KRAMBERGER: V tridesetih letih tega stoletja je bilo 70 odstotkov Slovencev še vedno kmetov. V primerjavi s preostalim delom Balkana je bila naša največja prednost, da smo bili skoraj vsi pismeni, tam pa skoraj vsi nepismeni. To je kulturna prednost. Kulturna zavest je bila že višja kljub enakemu statusu. Proti koncu tega stoletja imamo pa naslednjo situacijo: čeprav je bilo zelo malo preselitev, se je poklicna struktura obrnila na glavo. V Sloveniji 70 odstotkov ljudi živi od nekmetijstva, še vedno jih 30 odstotkov kombinira vire, izključno od kmetijstva pa živijo samo trije odstotki Slovencev. Nenavadno je, da se takšno stanje ohranja skozi vse obdobje socializma. Ljudi, ki živijo izključno od kmetijstva, je vedno manj. Res niso lačni, imajo za v usta in za davke, vendar nimajo vizije prihodnosti. Nobenega strateškega plana ni za mlade, ki zato ne ostajajo na kmetijah, vsi njihove probleme rešujejo tako, da samo krpajo njihove primanjkljaje. V zvezi s kulturo pa tole: nismo razplastili pomenov kulture v zavesti. Na fakulteti za družbene vede smo pred osmimi leti, kar je zasluga Tineta Hribarja, Dimitrija Rupla, Franka Adama in še koga, vzpostavili nov študij kulturologije. Do takrat so na filozofski fakulteti imeli sociologijo kulture, danes so to lahko

medijske študije in kaj podobnega. Kulturologijo študirajo interesantni ljudje, vpis je omejen na 40 slušateljev. Kaj je njihov največji konflikt? Ne dojemajo distinkcije med kulturo kot novo industrijo zabave, ki potrebuje analitski uvid, da razloži mehanizem funkcioniranja, se pravi kulturo kot proizvodnjo vsebin, in umetnostjo. Vedeti moramo, kdo vodi kulturno politiko, kdo zbira finance, kdo je publika in od česa vsega je odvisna ... Kultura kot proizvodnja vsebin je vidik, ki je na naši šoli najpomembnejši, saj želimo pokazati, kako je kultura neke vrste produkcija, kakor produkcija srajc in spodnjih hlač. Študentje pa prihajajo k nam z željo, da bi se poglobili v spoznavanje umetnosti, da bi se bolj ali manj intenzivno ukvarjali z risanjem, pisanjem, slikanjem, filmanjem, produkcijo, ki jo občasno sami opravljajo. Umetnost – kultura je njihov osebni konflikt, ki ga prinesejo s sabo, in pri nas v glavnem ne morejo ugotoviti, kje je ta pomembna ločnica. Nudimo premalo sociologije kreativnosti: kaj sploh je estetsko, kaj je tisto, kar je v umetniškem smislu visoko, kako razpoznaš kulturo v ozjem smislu. Tudi mi profesorji v preteklosti tega glavnega konflikta nismo dobro doumeli. Za nas je izraz kultura ekvivalent besede kreacija in je tisto, kar formira produkcijo. Kritično obravnavamo interesno vlogo medijskih hiš, po drugi strani pa ne ponudimo pravega uvida, kako izdelati kriterije, kaj je dobro in kaj slabo v umetniškem smislu. Na dve vprašanji hkrati jim ne odgovorimo. Pa to ni le samokritika, ampak pomeni, da je nastopil čas, ko se bomo morali bolj ukvarjati tudi s tem, kako sploh nastaja umetniška stvaritev. O tem je treba povedati dosti več, da ne bo kar naekrat vse, kar zaznamuje beseda kultura, postavljeno na najvišji pedestal.

KUŠAR: Še preden vas vprašam za aktualno ločnico, bi rada povzela tudi zapis, ki mi ga je poslal urednik literarnih radijskih oddaj Andrej Arko. Naslovil ga je *Komu služiti?*, v njem pa pravi: »Izmed vseh radijskih postaj, ki oddajajo v Sloveniji, predvaja literarni spored samo Radio Slovenija – če ne štejem radia, ki predvaja tu in tam kako literarno oddajo samo ob posebnih priložnostih. Radio Slovenija ima vsak dan na sporedu od tri do štiri oddaje s poezijo ali prozo, odvisno od dneva v tednu. Poseben spored obsega še radijske igre in esejistične oddaje. Kakšen je resonančni prostor, je mogoče ugotoviti le približno. Zanimanje za literaturo pa je že tako kljub nenavadno obilni ponudbi pesniških in pripovednih del pri nas zanemarljivo. Torej je pri delu urednika literarnega sporeda poleg drugih nenehno navzoče tudi vprašanje, za koga delati.«

KRAMBERGER: Umetnost mi prinaša sporočilo, zaradi katerega se neham dolgočasiti in hkrati doživim tudi olajšanje. Spoznanje, ki sem ga bil deležen, razbremeni napetosti, ki so v meni. Umetnost doseže stik z mano, tudi z mojim konfliktom, ki ga nosim, pa se ga mogoče niti ne zavedam. Predvsem pa mora presekati dolgočasnost, s katero opazujemo svet. Intenzivnosti je malo; veliko je hipnih informacij, signalov, stresov – malokje si odpočijemo oči.

KUŠAR: Imate sociologi kakšen lakmus, ki bi pokazal, kaj je umetnost in kaj ni?

KRAMBERGER: Ne. Imamo samo izgovore, da se to ne da. Vendar bi rekel, da ima sporočilo, ki se dotakne srca drugih, že zasnovo, da spada med umetnost. Kriteriji, katero sporočilo je najvišje, pa so po mojem tudi stvar obrti. Nekdo se z manj balasta dotakne bolj neposredno, bolj enkratno. Pa se domislim *Don Kihota*, ki je porabil 1000 strani, da je to naredil, ali pa haiku verzov. Z dvema vrsticama naredi isto. Dejansko se mi zdi, da sta čas in nos merodajna. Seveda se nosov ne da izdelovati, da bi izbirali visoko in nizko. Eni dajejo recepte, jaz si ga ne upam dati. Sporočilnost je glavna stvar.

MAGDIČ: Kot psihiater imam svoje izhodišče. V formo in njene specifikke se ne bom spuščal, vsebinsko pa tole: začutim, kako globoko se material neke umetnine zarine v mojo podzavest – ne samo individualno, ampak tudi kolektivno. Za umetnino je pomembno, v katere globine moje duše uspe prodreti, in če ji uspe priti v najgloblje predele nezavednega, je to visoka umetnost. Vsebine resnično velike umetnosti se spojijo z mojimi arhetipi. Kot psihiater si seveda upam trditi, da celotna umetnost, tista, ki je univerzalna, ne izhaja iz zavesti, niti ne iz individualne podzavesti, marveč iz kolektivne podzavesti. Vse drugo je tranzitorno. Tisto, o čemer je gospod Kramberger prej govoril v zvezi s študenti kulturologije, ki bi želeli ustvarjati, je tako imenovani nevrotski odnos do umetnosti. Prav gotovo bi se morali globlje lotiti tudi te teme – to se pravi: ni vsak umetnik, ki se ukvarja z umetnostjo. Ob umetnini človek začuti srečo, da je človek. Velike umetnine so povezovalna nit posameznika in človeštva, tudi posamezniku dajo mesto sredi tega človeštva in najdejo njegovo globino. Dajo mu vrednost. Pozitivni aspekt moje globine je poudarjen. Ob sprejemanju umetnine si rečem: če si je ta upal iti v globine lastne notranjosti, potem se tudi meni ni treba tako zelo bati sebe. Manj me je strah za svojo psihično stabilnost. Ne smemo pa pozabiti, da je umetnina eno, drugo pa je psihični status umetnika. Imamo umetnike, ki opisujejo svoje negativno, in druge, ki nam posredujejo svoje pozitivno. Upam si trditi, da vedno ugotovim, ali ima umetnina nevrotsko vsebino ali psihotično vsebino ali pa zdravo vsebino umetnika, ki jo je proizvedel.

KRAMBERGER: Je kaj narobe, če je vsebina nevrotska? Konflikt povzroča nevrotsko vsebino, kar je najbrž normalna situacija.

MAGDIČ: Pogledjmo samo znano črtico, Cankarjevo *Skodelico kave*. Vprašajmo se, ali je ta črtica terapevtska za slovenstvo ali pa ga je zagrenila. Za Cankarja je bila *Skodelica kave* brez dvoma terapevtska, za bralce pa si upam trditi, da je lahko izredna intenzifikacija materinskega kompleksa pri vseh pripadnikih moškega spola na Slovenskem. Brez dvoma je potencializacija oboževanja matere in s tem napenjanje Edipovega kompleksa pri Slovencih. Če sem malo zloben, dolgoročno rečeno, bi si želel, da se jo čim redkeje bere.

KRAMBERGER: Imamo veliko takih krivdnih spisov, veliko situacij, v katerih dejansko razbiramo konfliktnost slovenske družine skozi zadnji čas in ugotavljamo, da nismo vedno idealni, ker se bukoličnega sveta ne da vrniti. Najbrž moramo sprejeti dejstvo, da se moramo v novih situacijah dokopati do novih rešitev.

KUŠAR: Slovensko kulturo so konstituirali moški umetniki, ki ženski pol intrapsihično doživljajo. Moja stara žalost je še vedno v tem, da vedno znova opažam, kako so v slovenski literaturi ženski liki shematični, nič živi, anemični ... Prežihov Voranc je ustvaril sicer prekrvavljene ženske, libidonozne, vendar prave palete čustvenega diferenciranja ni. Prav gotovo pa so Prežihovi ženski liki prav tako živi, kakor so žive ženske na Sternenovih portretih. Kaj to pomeni?

MAGDIČ: V časih, ko še ni bilo pismenosti, so bile pravljice kolektivna psihoterapija. Pravljica je takoj za svetim pismom ena od variant kolektivne psihoterapije. Literatura je tudi neke vrste kolektivna psihoterapija. Če ostanem pri slovenskih literatih, je jasno, da je problematika njihove podzavestne ženskosti velika, to je problematika tako imenovane Anime, kot jo imenuje Jung. V moškem je podzavestna ženskost kreativnost in potemtakem si upam trditi, da je množica teh nediferenciranih ženskih likov nekaj nevrotičnega. Natančneje, obstajali so nevrotični motivi za njihov nastanek. Slovenske literate bi se dalo obnavnavati psihoanalitično skozi njihova dela.

KUŠAR: Kakor je to naredila Marie-Louise von Franz z *Malim princem* in *Kraljestvom brez vesolja* v svoji knjigi *Puer aeternus*, kjer je pokazala, kako se zrcali problem »večnega mladeniča« v francoskem kulturnem krogu in kako v nemškem.

MAGDIČ: Če je nevrotsko-depresivna anima pogonski motor slovenske literature, potem bi se morali vprašati, kaj je s slovensko družino, kaj je z odnosom očetov in mater. Kadar berem žensko literaturo, tudi ne morem biti najbolj srečen. One s svojim Animusom, z moškim aspektom svoje psihe, razrešujejo neverjetno konfliktnost svoje notranjosti. Poudarjam: ločiti moramo psihoterapevtski aspekt umetnosti z vidika njenega ustvarjalca in psihoterapevtski aspekt, ki ga ima umetnina na okolico, na tiste, ki se ukvarjajo s produkti določene umetnikove psihe.

KUŠAR: Ki se torej ukvarjajo s pisanjem o literaturi, z ocenjevanjem. Veliko je plehkkih, dolgočasnih, sterilnih, a hkrati vsevednih izdelkov, kar mi sporoča, da je ocenjevanje umetnosti in poročanje o njej prepuščeno ljudem, ki niso osebnosti. Tudi velik del znanosti o umetnosti je izredno specializiran, teoretičen, razdrobljen. Če so umetniki tisti, ki daleč vidijo, bi tudi pisci o umetnosti morali imeti široko obzorje. Melita Forstnerič – Hajnšek ugotavlja, da si na desetine praktikantov, ki prihajajo k k *Večeru*, želi delati prav v kulturni redakciji. Bi se to dalo kako pojasniti?

KRAMBERGER: Sociologija stagnira po vsej Evropi, ker je zaton utopističnih energij, ki so bile močne petnajst let po drugi svetovni vojni in so naplavile prvo generacijo prebujenih mladostnikov v šestdesetih in sedemdesetih letih, in jo seveda tudi diskreditirale, jasno opazen. Blokovski razpad in prevlada kapitalizma sta zmanjšala vpliv sociologije, ji onemogočila vizijo, tudi teoretsko utemeljitev. Zdaj je čas iskanja. Po vsem svetu ukinjajo kulturne inštitucije, vse kulture so pod pritiskom. Celo Nemci so po izvolitvi Schroederja ugotovili, da bodo tisto, kar je Thatcherjeva grdo delala v osemdesetih letih, oni lepo povedali, da je sedaj nujno. Ukinjali bodo univerze, inštitute, šole, gledališke ustanove ... ker naslednjih pet let potrebujejo sto milijard mark za drugačne namene. Skratka, časi, ki so pred nami, niso naklonjeni ponovnemu obnavljanju interpretativnih sfer – bodisi v znanosti bodisi v kulturi, ampak so namenjeni kreaciji, ki ne bo državno subvencionirana, kreaciji novih dilem, brez birokratizacije znanosti in kulture. Zdaj prihaja sedem suhih let za družboslovje in za kulturo, in v tem času bodo lahko postali pomembni tisti, ki bodo ta izziv znali pravilno izkoristiti. Gotovo se na tako situacijo ne da reagirati tako, da bomo za področje znanosti in kulture nanizali vse točke, ki so pomembne, nato pa bomo za vse poskušali dobiti sredstva. Danes je čas prioritete, ki pa si jih nihče ne upa postavljati, ker povzročajo velike zamere. Je pomembnejše naravoslovje ali humanistika? Ali mogoče družboslovje? Kako pa v kulturi? Ali so v prvi vrsti nacionalna gledališča, opere ali kulturna dediščina ali mreža kulturnih ustanov? Mogoče literatura? Nekdo bo postavil prioritete in to nalogo razumejo sedanji najvišji predstavniki oblasti kot izziv. Ampak vprašanje je napačno. Če si hoče kultura postavljati prioritete, je že država, je že oblast. Pravega vprašanja pa ni še nihče postavil. V teh sedmih letih je potrebno izumiti boljše vprašanje od tega, kako postaviti prioritete za razdelitev pičlih javnih sredstev. Pravo vprašanje bodo postavili pravi znastveniki, pravi umetniki in pravi kulturniki, ampak po mojem povsem drugače. Samo ne vem, kako.

MAGDIČ: Na nacionalni televiziji je psihični status voditeljic *Dnevnika* drugačen kakor tisti, ki ga imajo voditeljice oddaj o kulturi, ki uspejo realizirati svojo narcisoidnost. Interpreti umetnosti povedo v svojih nastopih neskončno število superinsuficizmov samo zaradi prestiža osebnosti, samo zato, da bi bili boljši od drugih, ker se kvazi spoznajo na umetnost, slikarstvo, literaturo, sicer pa je vse skupaj samo plaz površnosti, ki zasuje sliko, pesem, dramo ... Psiha poslušalca, kakor tudi psiha umetnika, ne more biti zadovoljna. Če grem v galerijo, potem kot jungovec povsod iščem psihodinamiko, simboliko in podobno, in ko gledam sliko, stojim pred neznanko, čeprav sem študiral umetnosti, zgodovino, simbole, mitologijo. Sedaj pač vlada analiza konkretnosti, predvsem analiza, ni kaj dosti sinteze. Kot umetnik duše se velikokrat sprašujem, ali naj se umaknem ali naj blagoslovljam lumparijo. Naj se kot dušeslovec srečujem s temi novonastalimi kapitalističnimi dušami ali naj jih ignoriram? Vem, da bodo tudi ti naši kapitalisti ustvarili svojo abstrakcijo in svojo ezoteriko, ker jo

potrebujejo. Vem, da pustiti ljudi, da se utapljajo v denarju, ni zdravo. Ta vprašanja so vprašanja kulture.

KRAMBERGER: Neodgovorjen izziv zdajšnje dobe na področju kulture je pre-delava socialnega sentimenta, ki je spremljal našo kulturno produkcijo v tristo letih – namreč, da je kulturno samo nekaj, kar prihaja iz ljudstva. Tukaj je veliko, ne mi zameriti, katoliškega sprenevedanja, pastirske naravnosti, hkrati

pa grajenja lastne oligarhije. Najprej je ta sentiment posredovala Cerkev, potem pa tudi vsi drugi oblastniki manjšega formata, ki so ustvarjali koščke državnosti v tem stoletju in pastirsko nagovarjali ljudi, da je pristno samo ljudsko. Hamlet je bil princ, bil je bogat, ampak bil je občutljiv za obče dileme, ki so nam ostale do danes. Slovenska kulturna produkcija neeksistencialni konflikt še rešuje. Mi moramo danes domisliti, ali družbeni položaj posameznika zmanjšuje možnosti za dojemanje umetnosti in kulture na primerni ravni. Velikokrat povežemo pristnost z ljudskostjo, ljudskost pa velikokrat s siromaštvom in najnižjimi sloji, ki so še ohranili prvinskost. Hkrati pa najdemo veliko primerov, ki pričajo, da je leglo robotosti in zarobljenosti, pomanjkanje so-

čutja prav v teh nižjih slojih. Ni rečeno, da novopečeni bogataši niso občutljivi za dileme, vendar jih spremlja velika negotovost in zgoščenost dogajanja, ker je način tranzicije mladane kriminalen, čeprav je dopuščen in legalen. Čakam, kateri sloj, katera kulturna produkcija bo dala tistega, ki bo današnji problem ubesedil, prikazal. Ljudskost in pristnost je sentiment, ki je namenjen ožji kulturni produkciji, dejansko pa gre za mehanizme ohranjanja mitov v široki kulturi, mitov, ki blažijo napetosti. Subjektivni vidik problema se dogaja tam, kjer je dinamika največja: to je pri tistih, ki so iz srednjega sloja zdrknili navzdol, in pri tistih, ki so se iz nič povzpeli navzgor v zelo kratkem času in zelo nekonsistentno. Konflikt, ki bo dal primerno kulturno produkcijo za današnje čase, bo prišel iz potonjenih in povzdignjenih. Kakšen odtujen način upodobitve

konflikta pa od tistih, ki se jim ni nič spremenilo, ker niso uvideli možnosti in so ostali na istem, čeravno bodo govorili, da se je vse spremenilo. Ustvarjalec mora požreti konflikt med poštenostjo, kreativnostjo, samoizpovednostjo in preživetjem, ampak to nas dela družbene ljudi. Če bi lahko vztrajali v svojih otroških legah zadovoljstva in užitka, bi bili otroci.

MAGDIČ: Ko sem bil še v politiki, sem imel z mediji zelo dinamičen odnos, enega sem tudi odjavil, ker sem videl, da se je v parlamentu dogajalo eno, poročali so pa drugo. Potem sem spoznal, da so predstavniki medijev samo ljudje. Večina Slovencev ima zaradi introvertiranosti paranoiden odnos do medijev, ki se kaže tudi v tem, da imamo pred nastopom »notranjo nervozo«. Skratka, izpostavljanje mediju provocira globlje sfere lastne psihe in zaradi tega zaposlene pri medijih radi abstrahiramo na neka nadnaravna bitja. Priljubljenost medijev niha, kakor priljubljenost vsakega človeka.

KRAMBERGER: Mislím, da je potrebno medije vzeti kot dejstvo današnjega sveta. Vedno več ljudi je zaposlenih z drugimi in z okolico in vedno manj je tistih, ki so zaposleni s samim seboj. Stvari postajajo bolj površne in manj resne. Medij je oglaševalski prostor za vse, ki participirajo pri javnih sredstvih. Javna sredstva so povezana z javnim prestižem, javnim ugledom – država pa raste, in to v času, ko kapitalizem osvaja svet. Hecno je govoriti o kapitalizmu in individualizmu liberalnega tipa, ko pa veš, da država raste, individualcev pa je vedno manj. Kulturniki so pri ustvarjanju individualci, ampak pri virih pa niso. Brez javnih virov ne moreš narediti velikega kipa, pomembne arhitekture, ker veliko stane. Kulturniki dejansko posojajo svoj talent javnim natečajem, kjer so dosegljiva javna sredstva. Zelo talentiran človek potrebuje veliko denarja, ker njegovi projekti veliko stanejo. Obleči Bundestag v najlon veliko stane, oditi na navaden turistični izlet in razglasiti to za vesoljski projekt tudi veliko stane ... Nove senzibilnosti je težko doumeti, ampak umetnost se bo nagnila tja, kjer so ljudje danes bolj senzibilni. Ne vem, ali bo to knjiga, slika, osebni nagovor. Risati indijanske simbole v družbi, ki ni več indijanska, pomeni samo ohranjanje kulturnega simbola, ampak ne pomeni nagovarjanje posameznika v množici in reševanja njihovih današnjih travmatičnih situacij. Kaj je danes moderna senzibilnost, ne vem, vem pa, da mediji niso tako pomembni, kakor se kažejo. So oglaševalski prostor, kjer ljudje merijo svojo priljubljenost, ni pa priljubljenost enaka ljubezni posameznih ljudi do njih. Lahko je človek zelo priljubljen, vendar ga nobena družina ne bi vzela k sebi v goste, tudi ne bi bili veseli, da bi poročil njihovo hčerko. Mediji lahko plasirajo določene politike po okusu, lahko jih uničijo, lahko dvigujejo njihovo popularnost. Človek, ki se ne misli spustiti v javnost, ne bo šel v medije, ker bo nagovarjal ljudi bolj intimno. Intimni nagovor še vedno ni izgubil svoje funkcije, in knjiga že je tak nagovor. Knjigo lahko napišeš v intimi, in čeprav kaže, da je njen vpliv obrozen, to ni res. Vsi glavni tokovi v kulturi so take narave, da imajo intimni stik človek –

človek. Sunkoviti nihajoči val medijev, popularne in zabavne kulture, ima vsebinsko plitkost, ki časa ne premaga.

KUŠAR: Mislite, da je prav, da je v medijih toliko grobosti?

KRAMBERGER: Fin način ugovarjanja velikokrat doživljamo kakor tesnobo. Če si dopisujemo, si lahko privoščimo zelo močne diskvalifikacije nasprotnika, ker moramo čakati do izida naslednje številke, da reagira. V debati se stvari zelo hitro razčistijo. Najbolj grobi napadi so v knjigah, ki samo enkrat izidejo, pa na napisano ni mogoče odgovoriti. Lahko si grob, a ti drug pokaže meje in postaneš socializiran. Kadar pa grobemu človeku ne sme nihče nič oporekati, iz njega nastane pošast. V znanstvenih komunikacijah je opazno, da je pod navidezno strokovnostjo skrito veliko skrite agresije. Brez možnosti, da si malo bolj grob, pa zadeva postane sterilna. Sam sebe ustavljaš, kjer ti zmanjkuje argumentov in bi rad postal malo bolj oseben, da bi negotovost prikril, pišeš samo o tistem, kar znaš. Včasih je sporočilo tudi v provokaciji. Potrebujemo blazno veliko dialoga na vseh področjih, in to je tisto, kar bo pri nas okrepilo civilno družbo. Če bi mediji znali posrkati dialog, ne pa monolog, bi veliko prispevali k temu.

MAGDIČ: Agresivno reagiranje je osnova telesnega in duševnega zdravja, kajti problem agresivne zavrtosti, odnosno psihične astme, ustvarja pravo katastrofo pri posameznikih in tudi v družbi. Nevrotičnost je problem intelektualcev. Narcisoidnost je takoj naslednja. Če nekomu rečem, da ni kulturnik, je takoj užaljen, in kulturniki med seboj zaradi narcisoidne nevrotičnosti zelo težko komunicirajo.

KRAMBERGER: Radi skrivamo tudi telesno hendikepirane, še dosti bolj pa skrivamo socialno čudaštvo. Čudaštva ne znamo interpretirati kot pravice, da človek ni zadovoljen z vsakdanjostjo in zato posega po nečem drugem. To je težnja, da uzreš drugačnost, kar ti tvojo drugačnost, ki jo sicer skrivaš, olajša. Če je vse okoli tebe lakirano, začneš sam sebe lakirati, svoja čudaštva pa sproščaš prikrito ali pa sploh ne in si tako skrajšuješ življenje. Zdi se mi, da je sociologija močna v tem, da skuša razumeti, kako v družbi stvari potekajo, in sociologov problem je vedeti, kje naj se ustavi. To obče razumevanje in pojasnjevanje mora imeti neke meje, da se človek sploh lahko prilepi na interpretacijo. Nekje moraš prekrizati vsesplošno razumevanje z lastnim, osebnim razumevanjem. Če tega ne narediš, lahko postaneš skoraj *duhovnik*. Največja travma je, kako pridružiti svoje predsodke in zadržke in jih jasno in eksplicitno povedati, ko interpretiraš na objektivni način nekaj, kar se dogaja. Tu smo še šibki, posebno Slovenci, ki težimo k temu, da bi bili pametnejši kot drugi – govorimo preveč, posegamo na področja, ki jih ne razumemo. Neradi se izpostavljamo, ker imamo mogoče sami predsodke. Sociologija kot veda ima tu veliko težav. Zelo rada bi postala znanstvena, objektivna, nima pa za sabo vse argumentacije. Tisti, ki

govori v imenu socioloških znanj na osebno neviden način, vpleta svoje vogale in štrline in jih skuša prikriti.

MAGDIČ: Psihologija ima še težji položaj. V slovenski družbi je potrebna notranja transformacija psihološkega mišljenja. Kako malo psihologov in psihiatrov si upa javno nastopati! Je pa na področju psihologije tudi veliko nostalgije za preteklimi časi. Jasno, sedaj so vsi nastopajoči nenehno pod udarci kritike in sredi mečevanja mnenj.

